धर्मशास्त्र

संस्कृत

त्रिंशत्श्लोकी अशौचनिर्णय

अ.नं. २१

३२८ स्मृ: ३८

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. " Joint project of the

निमित्ता

(1) श्रीवेदव्यासायनमः ॥ त्रिमासादूर्ध्वं दशाहं त्रिरात्रं द्वे तु मासमनः ॥ आ
शौचं सयहात्रिरात्र श्लोकव्याख्यानं केनोम्पह ॥ तत्र समाचके ममपुल्लु
ध्यं लोकप्रसिद्धं क्रममनुसरन् गर्भविपत्ति अवधिगोचरैः क्रमेण शौचं
प्रतिपादयति ॥ अस्यायमन्वयः ॥ षण्मासात्पंत नेषुमध्येषु मासेषु षनि
हितेस्तत्र न्पस्त्रे गर्भमात्र अपूर्णावयवगर्भे विनष्टे स्त्री तेमाता तज्जन
नीतन्मासससंख्यासम [illegible] सानो [illegible] धारणादोत्न्वप
कृ.न प्रत्ययैर्यावासंख्यासिमानि दि [illegible] मेव [illegible] लैतनिति समासुः
तयैव अयमर्थः ॥ गर्भस्थान [illegible] रादि तृतीयन्मासात्पूर्वं तेषु
विनष्टित न्मास सं ख्या [illegible] नीति ॥ अत्र यद्यपि नविशे
षेणोक्तं तथापि चतुर्थमासत [illegible] षण्मासपर्यंतं द्रष्टव्यं ॥ आद्ये
मेव मासत्रये च विशेषेण त्रितत्वमातुः सपिंडानीनां शौचं ॥ तथा च मरीचिः ॥
गर्भस्रावे यथामासम विरेतन्तमेत्रयइति ॥ अचिरे आद्ये मासत्रये तु
मेब्राह्मणजातेत्रयेपद्दिवसा आशौचहेतवः ॥ स्पर्शः मासत्रयेत्र्यह मिति
गौतमोक्तेः ॥ स्मरसंततेनेपि ॥ स्नाव मातुः त्रिरात्रं स्यात् सपिंडानां च केन
मितिएवं मातुनां शौचमन्तिथायसपिंडानामाह ॥ स्नान

"Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

नूढा: सपिंडा इति सपिंडा सप्तमपुरुषावसाना: स्थानेन नूढा: स्य:
स्त्रिय: शौचं सपिंडानां गर्भस्य पतने सतीति स्मरणात् एवं सपिंडानां
चतुर्थमासादि त्रये अविशेषेण सद्य: शौचे प्राप्ते पंचमषष्ठयो
र्विशेषमाह। अंत्य इति षण्मासान्तर्भिध्येयदयं मासद्वयं पंचमष
ष्ठरूपं तत्र सपिंडा त्रिदिनमशुचय: स्यु: रिति संबंध: पाते मातुर्यथा
मासं पित्रादीनां दिनत्रयमिति [illegible] ते अत्र पात: पंचमषष्ठयो:
रिति वचनात् पातशेष: प्रच [illegible] चोपन्यस्तोपपन्न:। अत: षण्मा
सादूर्ध्वं सप्तमाष्टमयो: स्रुति [illegible] आशौचमिति शेष: स्रुति:
प्रसवे जननं तत्र वृत्तिरस्ति [illegible] सवणि मिति दशाहे नान्यथेति
त्तमिति यावत् तत्र तेदशाह [illegible] मिन नादशाहं चाद्यमाशौचं
सपिंडेषु विधीयते जनने प्यव [illegible] स्यात्तु निर्गुणी शुद्धिमिच्छता
मिति मनूक्तप्रसिद्धात् यावत् स्मृति:। षण्मासात् यंत्रे यावद्गर्भस्रा
वो भवेद्यदा। तदा मास समैस्तासां दिवसै: शुद्धिरिष्य
ते। अत ऊर्ध्वं स्वजात्युक्तं तासामाशौचमिष्यतइति। तथा हा
रीतोपि। जातमात्रे मृते [illegible] र्भे तज्जातेवा सपिंडानां दशाहमिति।

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(2A) सयाज्यस्वस्त्रीयेषु त्रिरात्रं त्रिदिवसमशुद्धिः सोदकस्यैतत्स्यत्र ।७। पक्षिण्याशौच
मप्तिकुटुहि सुतसहाध्यायिबंधुत्रयां तेवासिश्वश्रूसुमित्रम्भ्यनुनस्तुनि निकाश्तो
ति नेय प्रयाणे ।। मातामह्यां च पित्रोः स्वस्त्रदिवा दिन तौ मातुले मातुलान्यां वाथो
सन्योति नेव स्वविषयनृपतौ ग्राम नाथे वनष्टे ।।८।। शिष्योपाध्यायबंधुत्रय
गुरुतनया चार्यसायासिगोत्रा रेवा न्यो त्रिय एस्वगेहपरमृतौ मातुलेष्वेकरा
त्रं ।। नात्रिंसब्रह्मचारिण्यथ गुरु भोसत्रं धपुक्ते स्नानं वासो पुतं स्या बी
दिदमपि सकलं सर्ववर्णेषु तुल्य ो वस्युमध्ये च परमपि समं स्वल्प कंबा
सजाति प्रेतेऽन्ताय्यंतरं चाय हि स्तवा विशेषमाशुद्धिः ।दाम्पत्यां तद्वत्रिरोषे त्रि
जिनपरदिनैर्यामिनी यामयोगे षेण पित्र्यं पितुरपरनामने पक्षिणी मात
रसो ।।१०।। सर्वेषां त्रोचमं तर्पदिवि दितामदंत्रेषमात्रेण शुद्धिर्दशाहाहो दाहतात्र्योम
रणोदिवसतोऽन्यत्र कुर्याद्दशाहं ।पूर्णे स्नात्वास चैलं विहितेन विहितस्तता चहकाः
स्रतिकानु त्रिंशाद्गोत्रेन योग्यापि तत्सुनकरणे विंशतिं पुत्रसूत्रकं ।।११।। निर्हसा
न्यं प्रामीयं तद्दिवसमशुचिकोऽथासवर्णं तद्दुक्ता त्रोचोऽथानाथमाद्यं क्रतुन
तफलभागा प्लवेने व शुद्ध्येत ।नीलोपाध्यायमाता पितृपरमगुरून् ब्रह्मचा

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(3)

रीनदोषी ते स्योऽन्यं निर्हतोस्य व्रतमपि वितनं त्वन्नयते ऽवन्न्यमेव ॥१२॥ उत्सोत्य
चतुयाने वृत्तनसहितको ऽस्त्यपवास्तु यवहिं स्थ स्थाऽन्यं प्रान्त्य नुध्येदथोहि
नमहुत्त्विहीन वर्णानुयाने ॥प क्षिण्ये कांत गानुव्रजनदहस्तवनुद्यं
तनत्वेत्रिरात्रं ह्यास्त्रीवासु नदानस्यमन ज्ञातं सपिरात्रौं वकुर्युः ॥१३॥
नोतांवोस्वार्य केष्योऽनलजन्तिः [illegible] वास्वानी नदीयाङ्गोचोन्चेस्योस्तु
तदैः पुनररूपनयपनं चाधिकं व [illegible] अन्यत्वन्ता दिकेस्योयदिददतितद
तस्येपुत्रोनुत्तास्सुः कुर्युः व्रप [illegible] मदहन विधीतं तमेवाप्नुवति ॥१४॥
वालोत्रीमाहिताग्नेः प्रतिकृतिम [illegible] स्तो निदग्ध्वादर [illegible] त्राहाघात्रो चाग्नी
तयः स्थस्तत द्रतनन्तृणां त्रीण्यह [illegible] पकुर्युः ॥ अन्योविप्राद्य नोचेस्सददद
नमदंस्नोवदा शोन्ववत्स्यात्‌यो वन्नेषां नदं नं व्रतमपि वन्वनेद्दोदने त्वेकना
त्रे ॥१५॥ अन्यस्य त्र्यपतानोत्सवतिकुलेन्तुवां मातवजं पितुःस्तु स्ना
नादूर्ध्वं स्वैलादथ निधनस्तान्‌शोन्ववैल्ले त्रिरात्रे ॥ एवं शिशास्योपनीयं
महातिवयदिसं वायनं चतमासी न्नोवेन्नस्योपरिष्टादथ तुग्यहजयोदस्य २॥

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

मरणे तेष्वेतेऽग्निदाघे अहः एकरात्रं अहस्त्वदत्तकन्यासु बालेषु च विशो
(3A) धनमिति याज्ञवल्क्यवचनात् । अदग्धे तु सद्यः शुद्धिः स्नानमा
त्रं । आर्द्रं तज्जन्मनः सद्य इति वचनात् तदुपरि दिनमासमष्टतश्चौ
लचन्यैतदुपरिदंतोद्गमादूर्ध्वं यावत्त्रिवर्षं चूडाकरणान्न हि ते
मरणे ते दिनमेकाहं । आद[illegible]की तिस्मृतेति वचनात् । कृतचौ
लेतु त्रिरात्रमित्याह । [illegible] चौले कृतचौले मरणे ते त्रिरा
त्रं । निवृत्तचूलकानां तु त्रि[illegible] शुद्धिरिष्यत इति मनुवचनात्
वर्षत्रयादूर्ध्वं यावदुपन[illegible]चौले मित्याह । त्रिदिनमितस्तथा
प्याव्रतादिति । इतरथा अकृतचौले अपि नरेष्वेव कृतचौलेपि
संस्थिते तदुपरि वर्षत्रयादूर्ध्वं उपनयनात् प्राक् त्रिरात्रं तथा
यमर्थः प्रथमाब्दे कृतचूडस्य यावदुपनयनं त्रिरात्रं वर्षत्र
यादूर्ध्वं अकृतचूडस्यापि यावदुपनयनं त्रिरात्रमिति ॥
त्रिरात्रमाव्रतादेशादिति वचनात् । एवं वयोवस्था विशेषे

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

ति

णांशौचविशेषमभिधायज्ञात्याशौचमाह।ज्ञात्याशौचमिनदुप
रिउपनयनानंतरंज्ञात्यशौचंदशाहादिकमितिवचनात्।एवंवि
(५) शेषेणज्ञातदंतमजुणेमातापित्रोर्नपिस्पद्य:शौचादिप्राप्तौतदप
वादमाह।मातापित्रोस्तुपुत्रइत्यादिना।अदंतजातेअजातदंतेम
तेमातापित्रोस्त्रिरात्रमेव।बा[illegible]नामत्यादिनतोनांस्महाघुहि
रितिकश्यपवचनात्।बौद्धि[illegible]वंशादउरुध्यादघंत्र्यहमि
तिस्मरयंतनाद्य।एतत्सर्वं[illegible]नामतोऽर्वाकदंतजननतो
ऽह:परेतेइत्यादिनो[illegible]ाउमरणेवेदितव्यमित्याह।
संनिधौनष्टचेष्टइति।स[illegible]मीपेनष्टचेष्टायस्यतस्मिन्
मृतइतियावत्।असंनिधौतुशिशुरुमरणेऽतिक्रांताशौचमेतद्
त्तवतीतिस्रावः।तदुक्तंव्याघ्रपादेन।निनाउपनीतेनुविषमतास्मि
न्नेवातिकालमिति।३।अथचतुर्थरत्नं।तत्रादौदाहपक्षस्याय
मर्थ:।जन्मतऊर्ध्वंद्विनछादिअपूर्णद्विवर्षेअसंस्कृतेगतसंदे ३
मृतइतियावत्।जनिकत:पिताजननीमातासोदरोभ्रातर:से

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai's Joint project of the

षांदत्तानामाशौचमित्येकः पक्षः। गोत्रस्थे प्रेते मातुर्दत्ताहं ज्ञातेउत्तयोः कृ
तेनाम्नि सोदनाणामिति पैंग्यवचनात् पक्षांतरमाह। युद्वेति। अथ वात्रि
त्रादित्रयस्य त्रिरात्रात्रो वेऽस्य इयत्त्वमेवाधिके तत्र पक्षे स्ततकेकमा
नधिकारित्वलक्षणं त्रिरात्रं सपिंडैः सह समानमिति भावः। एतत्पप
क्षद्वयं त्रिरात्रं दशरात्रं वा[illegible]शौचमिष्यते ऊनद्विवर्षेऽत्तयोः स्त
तकमात्तु नैवहीये नद्याख्यान[illegible] विज्ञानेश्वराचार्यैः स्पष्टीकृ
तं। अथ स्त्रीषु वयोवस्थावि[illegible]वविशेषमाह। कृतोद्वाहत्तना
हिनि स्त्रीष्विति नामकरणा[illegible]नकालादर्वाग्यावद्देसेनका
लेमत्तासु स्त्रीषु कन्यासु त्रि[illegible]विषयेर्यवत् त्रिपुरुषे योऽशौतिः
तृ सस्त्रानमात्रेण चूडो[illegible]इत्यनेन कन्यानां सापिंड्यं त्रि वि
पुरुषं अप्रेतानां तु स्त्रीणां त्रिपुरुषं विज्ञायेतेदिति शिष्टोक्तमाप्तिमत
एतत्त्वसद्यः शौचं। अश्रूडायां तु कन्यायां सद्यः शौचं विधीयतद्दसा
पाल्ले। वोक्ते ज्ञेयं। ऊढाकरणादनं तनैवाग्दानादर्वाग्[illegible]एकाहे नशु ह्व
तिः चूडेत्यादिति पूर्वेणास्संबंधः। आह स्वदत्तकन्या[illegible]सुबालेषु
व विशोधनमिति स्मरणात् त्रिरात्रिरुपयमनाद्वाग्दानाद्द ध्वंउप

यमाऽनादिविवाहादर्वाक् भर्तुः परिणेतुः गोत्रं स्वकं च पितृगोत्रं त्रिरात्रि
(5) दिनैः शुध्येत् इदं चेच्छुद्धिः स्त्रीणाम् असंस्कृतानां तु त्र्यहाच्छुध्यंति
वीधवाः यथोक्तेनैव कल्पेन शुध्यंति तु सनाभ्य इति मनूक्तावे
दितव्या ।।६।। एवं चतुर्वर्णसाधारणं शुद्धिमुक्त्वा वर्णविशेषेण द
शाहाशौचापवादं पंचम [illegible] नाहि । जन्मनीति । जन्मनि ज
ननाशौचे उपेत उपनीतः [illegible] तसंस्कारः उपेत एव औपे
तः तस्य [illegible] योऽनुपनीतादिम [illegible] ब्राह्मणाद्यपेक्षितानो वर्णाः क्र
मेण दशानिशादिकानम [illegible] स्य ब्राह्मणो दशाहः क्षत्रियो
द्वादशाहः वैश्यो द्वौ मासं पक्ष [illegible] मः द्विवितः तु पाकयज्ञ इज
चतुः श्रेष्ठादिविहितकर्मानुष्ठ [illegible] लः शूद्रः पक्षं पंचदशानात्र
मेवान्तु स्विनं तु मासं । क्षत्रस्य द्वादशाह्नि विंशाः पंचदशो वतु । त्रि
शाहादिना । नित्यत् इत्य तदर्धं न्यायवृत्तिनिति वचनात् इदानीमु ५
तनाहैं निकुलसंबंधि पुरुषविशेषोपन मे दशाहाद्याशौचापवा
दमाह । वानप्रस्थ इति कुलं स्वचं न्द्रपवानप्रस्थेत् तीयाश्रमिणि
वैश्यः पक्षंपंचदशाह ५

एतद् ज्ञातमेवाशुद्धिनिमित्तमिति वृद्धैर्निर्णीतमतो ज्ञानानंतरमु
त्सर्गतो दशाहाद्याशौचमाप्नोति विदेशादौ कालादिभेदेन तदपवा
दमाह। त्र्यहेणेति तइति षष्ठव च्चेनेन च्चावेश्यावाइ। खेदच्चाग हा। त्रिरात्र
मिति दशाहादिके अतीते अतिक्रांते दशाहादिनानं तनं ज्ञातं तदिति यावत्।
६ विषयं कुर्यादित्यस्मिन्देशेन्मृतमितरेण ज्ञाते त्रिमासादर्वाक् प्रथमे
मासत्रये त्रिरात्रं। त्रिमासानंतरं आ षण्मासं यावत् पक्षिणी एवा
(5A) परदिनास्यांए ज्ञानात्रि न … मिनं षण्मासादूर्ध्वं यावन्न
वमासपर्यंतं दिनमहोरात्र … षण्मासादूर्ध्वं स्नानमात्रं स्या
दिति संबंधः। देशांतरमृते … विशेषमाह त्रिमासादर्वाक्स्ना
नेवेसाह। स्नानं देशांतरमृते … मासत्रये त्रिरात्रं स्यात् षण्मा
से पक्षिणी तथा। अहस्तु नवमादर्वागूर्ध्वं स्नानेन शुध्यतीति वृ
द्धवसिष्ठवचनात्। देशांतरमृतं श्रुत्वा क्लीबे वैखानसे यतौ।
मृते स्नानेन शुध्यंति गर्भस्रावे च गोत्रिणः इति स्मृत्यंतराच्च।
देशांतरलक्षणं चाह। बृहस्पतिः। महानद्यंतरं यत्र गिरिर्वा व्यव
धायकः। वाचो यत्र विभिद्यंते तद्देशांतरमुच्यते। देशांतरं वदंत्येके
षष्टियोजनमायतं। चत्वारिंशद्वदंत्यन्ये त्रिंशदन्ये तथैव च। केचिदस्मा

(6) प्यपवादमाह। अथ पितृविषय इति देशकालादिविशेषात् सर्वदेशे स
र्वकाले च पितुर्मातुश्च मरणे सुतानां स्वस्ववर्णस्वजातिविहितं दशाहादि
कमेव। पितृविषयादि यत्र पितामाता वा पितरौ तौ विषयौ यस्येति स
मासः। पितरौ चेन्मृतौ स्यातां दूरस्थोऽपि हि पुत्रकः। श्रुत्वा तद्दिनमारभ्य
दशाहं सूतकी भवेदिति वचनात्। अपरमपि विशेषमाह मातुः
सपत्न्यास्त्रिदिनमिति। अनुमानविसृतायां पुत्रस्य देशकालादि
विशेषेण नवममासादूर्ध्वं [illegible] पितृपत्न्यामपेतायां मातृ
वर्ज्जं द्विजोत्तमाः संवत्सरे व्य[illegible]नात्रमहस्तु विज्ञेयदिति। अत्र
शावशाशौचग्रहणे नातिक्रान्ते [illegible]शौचे च्युरहि नैव इति तत्र वि
त। यथावोक्तं। नाहहि प्र[illegible]त्रेवतीतेषु दिनेष्वपीति देव
लेनपरनदृति क्रान्ताशौचस्य सवर्णसाधारणमाह। इदमे
तिक्रान्ताशौचं समानमिति इदमतिक्रान्तिनतिक्रमः तत्संबंध्य
शौचं आशौचं तत्समानं सर्ववर्णसाधारणमित्यर्थः। स्पो
ति(?)दे काल वशेषः स्यादशोषस्यहमेव हि। सर्वेषां वर्तसे(?) ज
ते ॰ दत्तो दक्व्य(?) विदितिवचनात् तुल्यवयसि सर्वेषां अति ५
क्रान्ते तत्र्यवचे तिवच्चनाच्च। ५।

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(6A)

एतोस्ववतुर्यास्त्रमिणिपंडकेर्द्धे । विवोपनमतिपरतेत्राशुवः स्नान
मात्रं त्र्युद्धिकारणामिति यावत् । योषिद्दोविमणुच्चै तद्दूक्षणाय
प्रतवृत्तिर्दिनमहोरात्रमात्रौर्वं युद्ध विहृसा प्राघहृहतेतुसद्यः स्ना
नमात्रेणात्र्युद्धिरितिसर्वेषांसंबंधः । युद्धा ते । नैकोल्लांतन्यूनते
तुदिनमेवत्र्युद्धिहेतुः । ब्राह्मणानां [illegible] विपन्नाये योषितां गोत्र हृपि
वा आहवेवहतीनीवारं [illegible] त्रौवक । मितिस्मृतेः । ऊर्ध्वं तेना
हवेत्रास्त्रैः क्षन्त्रयमन्तर [illegible] संतिष्ठते यज्ञः तथा त्रौवमिति
स्थितिरितिमनुवचनाच्च । [illegible] चकुल्लास्यन्मृतानां शौचमुक्त्वा
कुल्लांतरास्रितानांमपि [illegible] शौचमाह । सप्तमादिस्वस्त्रिति
रेत्रैः पित्रोः स्त्रियादिनिः [illegible] पत्राः नापित्रोर्गेहे प्रसूढा प्रसवम
रणयोसम्यकू उद्धायाः स्वसवमरणे तयोः पित्रादिकानामेकरा
त्रत्रिरात्रे स्यातां यदा पितृमातृगेहे परिणीतकन्याप्रसूतास्मृता
वास्तवति नदा तस्याः पित्रादिकानां क्रमादेकरात्र त्रिरात्रे प्रसवे
एकरात्रं मरणे त्रिरात्रमित्यर्थः । अत्र पित्रोर्गृहे इस नेनस्त्व गेत्रे
स्त्रनायाम्नायावापितुः पाक्षिणी सवेषां मात्रौ वासावोदर्शितः तथा

Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai."

संस्कृतेतु त्रिरात्रं स्याद्दवो धर्मो व्यवस्थित इत्याजन्मन्य वादि कानीनु ॥२२

१८

विष्णुवचनं संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं पितृपक्षे तत्प्रसवमरणे चे
त्पितृगेहे स्यात्तदा तदैक रात्रं त्रिरात्रं वेति अथ त्रिरात्रं वेति अथ
पितृमरणे वदपुत्र्याः त्रिरात्रं इत्यत्राथ शब्देनाधिकारानंतरस्तत्र य
ना॥ व्यूढपुत्र्योः पित्रोरेव कन्यायाः पितृमरणे मातापित्रो
र्मरणे त्रिरात्रं पित्रोरुपनयनस्त्रीणां दानांतु कथं सर्वे त्रिरा
त्रेणैव शुद्धिः स्यादिसा तत्र ... मेति वदन्यायाद् वल्घ्ये स्मरणा
त् प्रेतेषाचार्यमातामहे ... त्रिरात्र विस्मय्यान्यस्य
स्त्रीयेषु त्रिरात्रं उपनेय ... वेदाध्यापक आचार्याः एक दे
स्वाध्ययनक्षमः श्रोत्रियः ... वादि ... स्या
न्यः यजमानसहितः ... एते षु मृतेषु त्रिरात्रं सोद
कस्तत्र यत्र ति समानोदकः ... नंतरं सप्तपुरुषावसानः स
उत्तये ... त्रिरात्रं वस्मे वा शुद्धिर्नरुह्यस्या
त् युथातद्वस्य तिः अथ तं माता महाचार्य श्रोत्रियेषु शुद्धिरिति
प्रव नाच्य ... अन्येव त्रिरात्रेणैव शुध्यतीति वहयाज्ञव
ल्क्यो पिः सपिंडिते पक्षिणी रात्रिर्दी तत्रे ... त्रि मत्राछुद्धि
रिष्यते तत्रावस्थानोदि शुद्ध्यं तित्र्यहा वेद कदापि नइति ॥ ७ ॥

Joint project of the Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

(7A)

अथ अष्टमं पक्षिण्याद्यशौचमिति। रविगादयोऽनग्निनोऽट्यां नाःप्रसि
द्धाः तेषां प्रयाणे मृत्सावित्रियावत् मतामह्यां वै विरतायां पित्रोः स्वसरि मा
तृष्वसरि पितृष्वसरि च मृतायां मातुलान्यां मातुलमपत्न्यां विरतायां
मातुलेव विरते पक्षिणी आशौचं आशौच करणे अथ श्वोऽस्तज्योतिरिति
स्वविषयत्वप तोऽस्वदेशा पतनेन च अन्ये याम नार्थे व नष्टे सज्योति रेव
का ल्लुः तुच्छ हेतुः समानं ज्योति [illegible] नक्षत्रं वा यस्मिन् तु सज्योतिः दि
वा नष्टे यावत् सूर्यदर्शनं अ [illegible] दर्शनाद्वहिः रात्रिनष्टे तु रात्र्य
वसानपर्यंतमेव तु हिं स्वयं [illegible] हि रित्यर्थः अत्र तेषां पूर्वे वृत्ते त्रि
रात्रमुक्तं तेषां पुनः पक्षिणी कथ [illegible] रे श्रीकालो दिक्ते दतो व्यवस्थापनी
यं एतस्य पक्षिण्यास्तिथानस्य [illegible] यो [illegible] निन्यां मातुलान्यां च मातु
ले पित्रोः स्वसरि तद्वत्पक्षिणी [illegible] पर्यंते निशामिति। तथा च मातुलेऽन्ये
न्तु ने मित्रे गुरौ रौरवं गनानूरव। आशौचं पक्षिणी रात्रिं मतो मातामही
यदीति। तथा पक्षिणीमस्पिंडयोनिः संबंधे सहाध्यायिनि चैसादि
वचनानि मूले। सज्योतिरेबैयस्य प्रेते नाजनि सज्योतिर्यस्य स्याद्दृ
षये स्थित इति मनुवचनं मूले। ग्रामेऽथ रे कुलपतौ श्रोत्रिये वा तपस्वि नि।

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

शिष्ये पंचत्वमापन्ने त्र्यहं हि नर्तदोत्रदर्शनादिति । वृद्धयाज्ञवल्क्यवचनं मूलं
। अथ नवमं ।। शिष्येति । एकदेशाध्यापक उपाध्यायः । अनूचानो गुणवक्ता ।
(8) सगोत्रश्चतुर्दशपुरुषान्तर्गतः समानपुरुषावसानः इतरः तस्य एष्ट । एतेषु शि
ष्यादिषु प्रमीतेषु एकरात्रमहोरात्रमाशौचमित्यर्थः । तथा स्वगृहे उपवस
तो मातुले येकरात्रं । तथास्य [illegible] से करात्रं एकाचार्योपनीतः स
ब्रह्मचारी एवं तेवास्यनूचान [illegible] रतेषु चेति । याज्ञवल्क्यस्मरणा
त् । बंधुत्रयग्रहणेनात्मबंध [illegible] धवो मातृबंधवश्चोपलक्ष्यंते
वित्तो नश्चन भटो चार्ये वि[illegible]रत्या [illegible] त्रिनात्रमाहुर्नाशौचं आचार्ये सि
स्थितिमत्के । तस्य पुत्रे च पत्न्या [illegible] नात्रमिति स्थितिरिति मनुस्म
रणात् । अहन्येकोदकानीत्युक्तम् [illegible] मनः स्मृतेमिति जाबालिवचनात्
असपिंडेषु स्ववेश्मनिमृतेषु एकरात्रमिति विष्णुस्मरणात् । अत्र एवं पुन
र्ग्रहणं तेषामसंनिधानादिना व्यवस्था द्रष्टव्या । श्रोत्रियस्य समानग्रा
मीणस्येति व्याख्येयं । एकाहः सब्रह्मचारिणि समानग्रामीणे विप्रस्य च ७
लायन वचनात् । अथ तु कथमपि स्वल्पसंबंधे पुनः स्नानं वासो
प्तं स्यादिति पित्र अथ शब्दो अधिकारनसूचनार्थः । तदुक्तं । याज्ञवल्क्यमुनिना

(8A)

भागिन्यां संस्कृतायां तु स्नात्वैव पिवसंस्कृते मित्रे जामातरि प्रेते दौहित्रे भ
गिनीसुते। शालके तत्सुते चैव सद्यः स्नानेन शुध्यतीति। इदमपि सक
लमाशौचं। सर्ववर्णेषु तुल्यं साधारणमिति स्पष्टं॥१॥ इदानीमाशौच
मध्ये आशौचांतरसन्निपाते तन्निर्णयं दर्शयन्नाह। बहाशौचस्ये
ति बहाशौचस्य प्रवृत्ताशौचस्य मध्ये यदि तु पुनरपरेऽन्यदपि दशा
हमाशौचं स्वल्पकं वा त्रिरात्रादि [illegible] आशौचं वा। सजातिः समानजातीयं
जाताशौचमध्ये जाताशौचं [illegible] मध्ये मृताशौचं भवति तदा
पूर्वशेषेणानुशुद्धिः समं स्वल्पं [illegible] न स्वल्पाशौचमध्ये पतितस्य
दीर्घाशौचस्य न पूर्वेणानुशुद्धि[illegible] दित। तदुक्तं मृतान्तसा। स्वल्पा
शौचस्य मध्ये तु दीर्घाशौचं [illegible] यदि। न पूर्वेण विशुद्धिः स्यात्स्वका
लेनैव शुध्यतीति। प्रेतजोऽयं तरथा नथा शेते प्रेताशौचमध्ये यदि
आयतं विजातीयं जननाशौचं भवति तदा तत्पूर्वेण मृताशौचेनैव शु
द्धिः। एतेन जाताशौचमध्ये संजातस्य प्रेताशौचस्य न पूर्वेणानुशुद्धि
रित्यपि सूचितं। शावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः शावशोधनीति स्मरणात्॥

" Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai. "

(१)

दाह्यांतद्वात्रिशेषः। रात्रिमात्राशौचे पक्षिण्याशौचं नरं पूर्वोक्तं भवेत्। तदाहा
ह्यां मपरदिनाह्यां शुद्धिः॥ त्रिस्ति रपरदिने यामिनी यामशौचे यामिन्यामाया
मः प्रहरस्तन्मात्राशौचं तृतीयप्रहरशौचे त्रिस्तिनपरदिने : उत्तरदिव
से : शुद्धिः। पूर्वाशौचाद धिकत्रिस्तिर्दिने : शुद्धिर्न एवंविशौचमाजेणेतिभावः।
रात्रिशेषे सति ह्यां प्रभाते तिस्र रात्रि स्मृते। इति गौतमवचनात्। पित्रोर्वि
शेषमाह। नैवाशौचेन पित्रमि[illegible]अनन्याशौचमध्ये पतितं यः। सत्र मातृपि
तृसंबंधि आशौचं न तस्य शु[illegible]शुध्यते। पितुरूपरमे मातुर्वापि
रमेत दशाहमेवाशुद्धिरिति[illegible]योर्मातापित्रविशेषे तु निमित्त
योः परस्परसान्निपाते पि न[illegible]ण शुद्धिः किंतु मात्राशौचमध्य
पति तस्य पित्राशौचस्य न संको[illegible]: मातुर्विशेषमाह। पितुरुपरामने प
क्षिणी मातुस्तस्य विति पितुरूपरामने पित्राशौचमध्ये मातरमरणे मातु
र्मरणे जाते सति पक्षिणी अधिकाशुद्धिहेतुर्न तु यावत् दशाह
मिति यावद्वृत्ते तथा च स्मृतिः। मातर्यग्रे प्रमीतायां मशुद्धौ म्रियते पि
ता। पितुः शेषेण शुद्धिः स्यान्मातुः कुर्यात्तु पक्षिणी॥ ७०॥ अथ रक्षा

Rajawade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai

(9A)

अथैकादशां यज्ञं । सर्वे चिति । सर्वमिदमाशौचं । यद्याशौचांतमध्येएवाके
दितैलातंस्रवतितदाशेषमात्रेणादशाहमध्येयान्यवाशौचंनिनिर्तोव
न्मात्रेणशुद्धिर्हिनैशुद्धानदिनादानस्येसर्थः । एवंत्रिदिनाद्याशौचेपिद्रष्टव्यमित्र
पितेकालेशौचः । स्यादितियाज्ञवल्क्यस्मरणात् । दाहादाहिताग्नेर्दशमा
शौचंआहिताग्नेसाग्निकेमृतेदाहोहोरात्रमदाहदिवसतोदशाहदेनंकुर्यात्न
पुनमरणादिवसतः । अन्यत्र अ[illegible]नाहिताग्नेस्तुमरणादिवसतःकुर्यात्तु
दाहदिवसतः अनग्निमतमृत[illegible] : संस्कारकर्मणाःशुद्धि[illegible]हिः संच
यनेदाहान्मतांहस्तश्यआति[illegible]गोवृच्चनात् । अर्थो तेयत्केसाद्यु शौ
हिर्सवतितदाहप्रणेस्यादितिप्र[illegible]शौचेसर्वेल्लेसवर्त्सयथास्रवति
यथास्नात्वाविहितवस्तोवेदो[illegible]यकारिकेदेवपित्र्यकार्येअहकाया
ग्याःस्युः इतियदुक्तिशेषः । सूतिकायाविशेषमाह । सूतिकाचि । सूतिका
पुनस्त्रिंशद्रात्रंविहिनरूतोपित्र्यसुरकार्ययोग्यानशुद्धानस्तवतीय
र्थः । एतकन्याप्रसवेपुत्रप्रसवेतुविशेषमाह । विंशतिपुत्रसूस्त्विति पुत्र
जननीतुविंशद्रात्रेपुत्रस्यकार्येयोग्यानस्तवतीसेवान्वयः । सूतिकेपुत्रव
ती विंशद्रात्रेणकर्माणि कारयेन्मासेनस्त्रीजननीमितिपैठीनसिस्मर
णात् ८ ॥

निर्हरेति। अन्यसमपिंड सवर्णो निर्हरस दिवसमनु विसर्जवतिएन दहो नात्र मतद्
हवासिनोऽतदन्नभोजि नश्च तेयं तद्गृहवासिनस्ताद् नमरवादत्रिरात्रे
तदभावेन स्नुदन्नानात्र मितिलेयं तथा च मनुः। असपिंडं द्विजं प्रेतं वि
(१०) प्रो निर्हृस बंधुवत् विशुध्यति त्रिरात्रेण मातुनाप्तांश्च बांधवान्। यद्यन्न
मति तेषां तु दशाहेन न च शुध्यति। अन्नदन्नादहेव नस्वे तस्य गृहे वसेदि
ति। अथासवर्णो निर्हृस तदुक्तमान्नौचं यस्य जातौ यस्य। निर्हरणे तस्य
उक्तमाशौचं यस्य स्तः तथ [illegible] निर्हरेत् तदा मासमनु
वि: तथा च [illegible] दह [illegible] ज्ञेयं एवमवर्णः पूर्व [illegible]
पूपस्पृशो [illegible] ते माशौचमिति वक्तव्ये नादेः। अत्र नि
र्हरणोपस्पर्शाभ्यां प्रेत [illegible] ते एतस्याप्यपवादमाह।
अथ अनाथमिति। अनाथं प्रेतं निर्हृत्य साध्य क्रतुनात फलमाप्नुवेते। आ
द्यक्रतु ज्योतिष्टोमः आप्नुवे नेत्य नुवध्यते स्नानमात्रेण वक्रतु होनेवे
त एवकारेणास्नानानां तेन माशौच निवृत्तिः प्रतिपादिता। यथाह
पाराशरः। अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहंति द्विजातयः। पदे पदे यज्ञफल ९
मानुपूर्व्याल्लभंति ते। न तेषाममशुभं किंचित्पापं वा शुभकर्मणी। जला

(10A)

नगाह नान्येषां सद्यः शौचं विधीयत इति। अथ ब्रह्मचारिणो विशेषमाहमनी
चेति। उपाध्यायादीन्नीत्वा निःस्य ब्रह्मचारी न दोषी दोषास्तां कुर्वन् भवति
ब्रह्मव्रताभाव्र श्यत इति च। आचार्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापि व्रती व्र
ती तियाद्व बल्काव वचनात्। अन्यानिर्हरणे दोषमाह। तेभ्योऽन्यमिति। ते
भ्यः उपाध्यायादिभ्योऽन्यं निर्हृतः अन्यनिर्हरणं कुर्वतोऽस्य ब्रह्मचा
रिणः वितनतं विसृजेतं विश्वाद्वि [illegible] तमिति [illegible] यावते। व्रतं भिमिप्य वश्यंत्र
श्यति। ब्रह्मचार्यपति स्युतो त [illegible]। ब्रह्मचारिणः शावकर्मणा व्र
तान्निवृत्तिरन्यत्र मातापितृगु [illegible] ष्ट्र वचनात्। ॥२॥ एवं निर्हरणा
शौचमुक्त्वा अनुगमनाशौचं त्र्यपि [illegible] वर्जे नाह तुल्ये ति। तुल्योत्कृष्टानु
याने ब्राह्मणानुयाने क्षत्रिय [illegible] स्य वर्णानुयाने तुल्यानुयाने
उत्कृष्टानुयाने तु क्षत्रियस्य ब्राह्मणानुगमनं वैश्यस्य क्षत्रियब्राह्म
णानुयाने शूद्रस्य द्विजातीयानुगमनं। तच्च तच्च तुल्योत्कृष्टानुयाने
तस्मिन् त्र्यहतेव सेन संहितकः सवस्त्रः अंससि नद्यां दोशान्मुसरस्नात्वा
व हि स्पृष्ट्वा न्यं घृतं शुद्ध्यते विशुध्यते। प्रसिहमते द्वाक्यार्थविधन
तत्रैव अनुगम्य इच्छया त्रि तं स्नातिमत्ताति मेव चा। स्नात्वा सचैलः स्प

Joint project of the Rajwade Sanshodhan Mandal, Dhule and the Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai.

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com